

izmirenja, ipak doći i da će jedinstvo islamske zajednice ponovo biti uspostavljeno.

Denis Šahdomerović

Heather Joshi, (1989),

THE CHANGING POPULATION OF BRITAIN

(Kritički osvrt)

Oxford, Basil Blackwell Ltd, vii+223 p.

Obimna, znači statistički detaljna, ponekad u toku čitanja zamorna deskripcija promjene Britanskog stanovništva. Knjiga je zbir eseja, kako piše na kraju u preporuci, o »neobično jasnoj perspektivi Britanskog društva na kraju dvadesetog stoljeća.« I kada poznajete prilično dobro demografsku problematiku, također, i neke aktualne demografske probleme svijeta, iz onoga što se može pročitati u knjizi, nije uopće jasno kakva je to perspektiva Britanskog društva na kraju dvadesetog stoljeća. Zapravo nije jasno kako se iz demografskog opisa postojeće promjene u stanovništvu, promjene njegovih fertilnih, nupcijalnih, divorcijalnih, starostnih, migratornih, etničkih i ponešto obrazovnih karakteristika, dugoročnog procesa može bilo što pouzdano reći o perspektivi razvoja. Radi se o tomu, da autori priloga uglavnom opisuju ono što su oni ili drugi istraživači dobili kao statističke rezultate, ne ulažući napor da dubljom sveobuhvatnijom analizom, odista, bar nagovijeste trend budućeg razvoja društva. Recimo vrlo je lako uočljivo da Britansko stanovništvo niti se uvećava niti smanjuje, da je razvod braka u porastu, dok brak sam po sebi prestaje biti pokriće za seksualne odnose. Očigledno je da veoma popularna institucija postaje takozvana »kohabitacija« ili zajedničko življenje, koje na izvjestan način pretstavlja jednu vrstu prebračne zajednice, za koju uopće nije izvjesno da li će se i dalje razvijati i zamijeniti brak kao

instituciju ili ne. Ne zna se, a iz knjige je teško doznati, zašto je razvod braka u porastu, kao također, i broj obitelji sa jednim roditeljem, kada na drugoj strani brak ostaje vrlo popularna i čvrsta institucija kao i do sada u Britanskom društvu. Budući da je izgubio ulogu pokrovitelja seksualnih odnosa, brak postaje neprikosnovena društvena forma čiji se sadržaj značajno mijenja. Zapravo, potrebno je da se mijenja, što se uopće jasno ne vidi iz analize bračnosti stanovništva Velike Britanije. Kathleen E. Kiernan koja je pisala ovaj dio knjige, i sama se na kraju svog opisa postojeće situacije pita, da li brak gubi neke institucionalno značajne karakteristike u smislu da postaje pretijesan za suvremeni način odnošenja među spolovima, ili će pak, AIDS promijeniti ovakve posljedice seksualne revolucije šezdesetih i ponovo oživjeti tradicionalne vrijednosti braka. Poglavlje koje se odnosi na razvod i ponovnu ženidbu (John Ermisch) u suštini je potpuno identično konstatiranju činjeničnog stanja. Razvod braka je u porastu i dostiže u 1984. godini gotovo milion. Od toga su 65% majke sa djecom koje ostaju nakon razvoda same. Ekonomske posljedice razvoda su prema autoru veoma značajne, a on ih mjeri uglavnom kao obiteljski dohodak kojim se pokrivaju svi obiteljski troškovi. Razvodom se ovaj dohodak cijepa, a time i uvećava. Povećani troškovi razvoda braka se mogu izbjeći ponovnim sklapanjem braka. Na odluku o ponovnom sklapanju braka utječe čitav niz pretpostavki među kojima, značajno, radno iskustvo žene, viši obrazovni nivo žene, kao i njena dob, ali također, i dužina odgoja djece bez supružnika. Cijela je ova šema faktora koji uslovljavaju različit bračni status veoma važna u zemljama sa razvijenim welfare sistemom vrijednosti, jer je uslov za donošenje određenih političkih odluka u sistemu socijalne zaštite stanovništva. Tako se socijalna politika zaštite jednog roditelja sa djecom jednostavno usavršava u tom pravcu, ne pitajući se uopće, kako je moguće izmijeniti postojeću instituciju razvoda braka koja ustvari i omogućava njeno postojanje.

Gotovo na isti se način u knjizi opisuje obrazovanje i stanovanje stanovništva Velike

Britanije. I jedan i drugi autor priloga (Jan Diamond, Michael J. Murphy) raspravljaju do u detalje daljnje potrebe Britanskog društva u sferi obrazovanja i stanovanja. Demografija i demografska istraživanja igraju veoma značajnu ulogu, jer trend razvoja stanovništva u njegovom kvantitetu opredjeljuje najvećim dijelom i obim potreba za obrazovanjem i stanovanjem, a potom će taj obim samo onoliko koliko znači određeni kvalitet opredijeliti i suštinu ovih procesa u daljnjem razvoju Britanskog društva. Ako će Britanija u budućnosti biti sve više tehnološko društvo onda će joj nesumnjivo biti potrebna visokooobrazovna, visokooobučena radna snaga. Također, promjena u dobnoj strukturi, znači, sve više starog stanovništva i traži takav sistem obrazovanja koji će omogućiti obrazovanost za susret sa starima.

Poglavlje osam (8) o unutrašnjim migracijama i prostornom razmještanju stanovništva podcrtava važnost budućeg izmijenjenog demografskog razvoja Velike Britanije. Naime, mada nema tako značajnu unutarnju migraciju kao neke druge razvijene zemlje (USA) činjenica je da se unutarnji razmještaj stanovništva Britanije dinamički mijenja. Durogočan trend promjene u drugoj polovini dvadesetog stoljeća svakako je rezultat promjene u stanovništvu u devetnaestom stoljeću. U posljednje vrijeme postaje ponovno značajna relacija sjever jug, tj. urbano-ruralna redistribucija stanovništva. Opadanje broja stanovnika dovodi ne samo do ukupnog pada nego što je mnogo značajnije do apsolutnog pada stanovništva u mnogim manje razvijenim regijama. Povećana selektivnost migracija na duže relacije donosi Britanskom društvu još veću prostornu polarizaciju sociodemografskih grupa. Opadanje stope rađanja, porast broja starog stanovništva, povećanje stope razvoda braka, povećanje obitelji sa jednim roditeljem, daljnje opadanje veličine domaćinstava, te povećanje ekonomske aktivnosti žena, uslovljavaju značajne prostorne promjene, kao što su, prevashodno, naseljavanje mladih bračnih parova, ne samo u prigradskim naseljima nego mnogo češće i više u malim naseljima značajno udaljenim od velikih urbanih centara. Također, vrlo karakteri-

stičan trend u prostornom razmještanju stanovništva je i preseljavanje penzionera, starih ljudi, na jug, u agrarno poljoprivredne predjele, gdje su ranije provodili vikende ili ljetovanja. Ovakvim migracionim kretanjima se stvara starosna podjela naselja koja dugoročno može imati ozbiljne posljedice po urbano-ruralni regionalni razvoj, a još više po ekonomski razvoj cijele zemlje. Klasno, ovakva trend kretanja stanovništva, dugoročno, proizvodi ekonomsku polarizaciju koja se potom odražava na nivou socijalno imovinske polarizacije stanovnika. Selektivna migracija kumulira u određenim regijama (nova mala naselja) visokokvalificiranu mladu radnu snagu, spremnu da reproducira bogatstvo, dok na drugoj strani manje pokretna, manje kvalificirana radna snaga u regijama koje su već dobro iscrpile svoje mogućnosti, prijeti da obnovi takvu socijalno klasnu distribuciju prepoznatljivu kao »krug bijede«. Da bi se ovo izbjeglo autor ovog poglavlja Tony Champion predlaže potpunu promjenu politike ekonomskog razvoja u kojoj će i regionalni i urbani razmještaj stanovništva, kao i dosadašnje posljedice unutarnje migracije stanovništva igrati veoma važnu ulogu, posebno prilikom odlučivanja o njenoj primjeni.

I sljedeće poglavlje knjige (John Hobsbawth) raspravlja na izvjestan način svrsishodnost demografskih istraživanja u politici odlučivanja o razvoju stanovništva. Autor se zalaže za to da odluke o zadovoljavanju osnovnih ljudskih potreba ne smiju biti predmet političkih rasprava, odnosno nadmetanja, ne smiju biti oružje za osvajanje vlasti, što u ovom trenutku u razvoju welfare state u Britaniji jesu.

Čini se nespojivo, ambivalentno, da društvo koje među prvima razvija državu blagostanja, društvo koje će u velikoj mjeri eliminirati siromaštvo, te dobrim dijelom nepravičnost u smislu socijalno klasne podijeljenosti, u isto vrijeme ima potpuno različiti društveni status žena i muškaraca. Profesionalna segregacija najekspresivnije odslikava socijalnu nejednakost muškaraca i žena. Ako su žene ekonomski aktivne, aktivne su u takozvanim određenim ženskim zanimanjima, dok ih

je većina u društvu muških zanimanja. Pored ovoga visok stupanj diskriminacije u plaćanju žena i muškaraca za obavljanje iste vrste posla i sa istom uspješnošću, kao i znatno veći broj časova neplaćenog ženskog rada u odnosu na muški su osnovne karakteristike profesionalne segregacije u društvu. Prema Britanskim popisnim podacima 1981. godine 3/4 žena koje su radile obavljaju poslove u četiri od šesnaest profesionalnih grupa; usluge (čistačice, frizeri), radnice u obrazovanju, zdravstvu, socijalnom radu (učiteljice, nastavnice, bolničarke), trgovini (prodavačice). Ovome u prilog ide i podatak da 63% žena radi samo sa ženama i čak 81% muškaraca nema kolegica na poslu. Prema Gershuny-jevom istraživanju (1983/4) žene nedjeljno u prosjeku 16 časova više nego muškarci provode u obavljanju kućnih poslova, dakle, 16 časova više neplaćenog rada u odnosu na muškarce. Recimo, 1861. godine to je bilo 26 časova, što znači da mada opada broj časova još uvijek se ovakav odnos odražava među spolovima. Ovo će potvrditi i zarade supruge u ukupnom kućnom budetu. Prema publikaciji Pregleda potrošnje obitelji u 1985. godini zarade žena u ukupnom budetu učestvuju sa 36% u onim obiteljima koje ne izdržavaju djecu i 23% u onim koje još uvijek izdržavaju djecu.

Potpuniju demografsku sliku razvoja Britanskog stanovništva na kraju dvadesetog stoljeća svakako bi trebalo da omogući i demografska analiza razvoja etničkih grupa. Autori, (Ian Diamond i Sue Clarke) inzistiraju na značaju različitosti demografskih obrazaca i trenda razvoja etničkih grupa te na procesu asimilacije. No, asimilacija treba da znači prednost a ne nedostatak i za društvo i za onoga ko je asimiliran. Zato autori s pravom zahtijevaju da popis stanovništva obuhvati i kompleks etničke pripadnosti. Podaci o etničkim grupama u Britaniji se za sada mogu jedino dobiti iz publikacije o Pregledu radne snage koja od 1981. godine vodi evidenciju o etničkoj pripadnosti. Tako možemo saznati da je između 1984. i 1986. godine bilo 2400000 pripadnika etničkih grupa, što iznosi 4,5% ukupnog stanovništva od kojih je 40% rođeno u Velikoj Britaniji.

Nekako se čini da u prilog Pat Thane »Stari: Balast ili Korist?« razlikuje od ostalih priloga. Mada i ova autorica samo opisuje trend starenja stanovništva, proporcije različitih starosnih grupa, ona ipak postavlja, za razliku od ostalih nekoliko veoma važnih pitanja i raspravlja o njima. Problematizirajući pitanje o starosti stanovništva odmah se da zaključiti da perspektiva razvoja Britanskog društva i nije tako svjetlo jasna kako se u većini priloga želi predstaviti.

I u Velikoj Britaniji kao i u većini zapadnoevropskih zemalja odnos prema starima je nekako dihotomno podijeljen. Autorica je ove podjele nazvala pesimističkim i manje pesimističkim. Naime, postavlja se veoma aktualno pitanje, da li su stari ljudi problem i balast društvu ili ne? Pesimističko mišljenje, na žalost, i proces starenja i stare ljude kao rezultat tog procesa vidi kao problem, bolje reći, socioekonomski balast društvu. A balast su društvu zato što su samo potrošači a ne i proizvođači dobara, zato što će povećanjem iz godine u godinu, materijalno opteretiti stanovništvo radne dobi. Stari ljudi, za razliku od mladih, imaju potrebu za sasvim specifičnom vrstom usluga, načinom stanovanja, ishranom, zdravstvenom zaštitom, kulturnom rasonodom, a sve te usluge su izuzetno skupe. Dakle, kao i u prethodnim poglavljima, jedini kriterij onoga što je nečiji život je cijena koštanja. U tom smislu, statistika i demografija mogu svojim savršenim matematičkim metodama i modelima analize, opskrbiti jedinstvenim, tačnim činjenicama, samo što se stari ljudi ne mogu svesti na te i takve činjenice. Autorica se u tom smislu, u smislu manje pesimističkog opredjeljenja, predložiti mogućnost spekulacije kada razmišljamo o starim ljudima. Zašto ne bismo mogli misliti o starima u budućnosti kao o značajnoj društvenoj grupi koja bi bila kadra da i proizvodi, a ne samo troši. U socijalnom smislu te riječi, zašto stari ne bi pretstavljali isto tako važnu društvenu grupu kao i mladi sa svim svojim prednostima i nedostacima. Da se o starima i starenju može misliti i drugačije potvrđuje i sama vitalnost starosti. Gerontološki konsenzus je da većina starih koji

pređu šezdesete godine uglavnom dožive sredinu sedamdesetih u veoma dobroj formi. Smatra se da je to period kada počinje starenje. Tako se da veoma lako uočiti da se poslije šezdesetih stvarni život za većinu starih ljudi mijenja i to veoma brzo, čak brže nego društvo može pratiti ili prihvatiti tu promjenu. Nekoliko statističkih podataka mogu ovo potvrditi, te sasvim suprotno uobičajenom shvatanju starosti zaista omogućiti redefiniranje poimanja starosti u budućnosti. U Velikoj Britaniji osamdesetih 5% starih su zaposleni puno radno vrijeme, oko 10% njih radi polovinu radnog vremena, mnogi volontiraju, a 25% njih pomaže bolesnim i hendikepiranim starim ljudima, 11% pomaže svojim susjedima, dok su 21% starih 65—74 godine i 11% starih preko 75 godina uključeni u neki dobrovoljan posao. Mogli bismo reći da preko 50% starih ljudi pomaže drugima. Dakle, ako uzmemo u obzir sve poslove koje obavljaju stari ljudi sami za sebe, a koje bi inače, ako bi oni bili stari i nemoćni onako kako se obično o njima misli, društvo preuzelo na sebe, stari bi bili teret društvu. Međutim, oni ipak i nisu takav teret društvu kako se to odmah automatski kada se spominje starost poima. Analogno, naprijed disakutiran problem neplaćenog rada domaćica u domaćinstvu, a koji je bez sumnje, bar u razvijenim industrijskim zemljama, pozitivan doprinos privredi zemlje, podsjeća upravo na ovu diskusiju o toliko poslova koje stari ljudi obavljaju u društvu i koji nisu stoga teret nego korist tom društvu. Od četrdesetih godina do danas u Britaniji, dobar dio istraživanja industrijskih sociologa i psihologa, pokazuju da veoma visok postotak starih šezdeset i sedamdeset godina mogu obavljati svoje zanimanje sasvim uspješno. Ako se i može govoriti o nešto slabijoj agilnosti i sporosti starih, može se također, na drugoj strani govoriti o kompenzaciji u većem iskustvu, koncentraciji i motivaciji. Praksa uvijek održava obučenost za obavljanje određenog posla na visokom nivou. Sve ovo nam prije govori da je starost, stari ljudi u povijesnom smislu te riječi, izvor određene korisnosti a ne balast društvu, jedino je potrebno pronaći adekvatan odgovor na pitanje koje i

kakve korisnosti? Dakle, pitanje starosti, »problem« za one koji hoće tako, a zadatak za socijalne gerontologe je nova sociološka tema za raspravu. To je također, novo iskustvo ne samo za Britansko društvo, nego i za sva ona društva koja će na svom manje ili više istom putu industrijskog razvoja doći u demografsku situaciju starenja stanovništva i kao rezultat imati mnogo starih ljudi u društvu. Svakako bi trebalo početi od onoga što je zaključak u ovom poglavlju knjige, a to je da buduće vrijeme traži od nas potpuno drugačije razmišljanje o starenju i starim ljudima. Starost je tu, postaje dio naše svakodnevnice, što upućuje na to da je neophodno da budemo svjesni da je svaka budućnost drugačija i da će i naša biti nešto potpuno različito od onoga što živimo sada. I zato bismo se morali pripremiti za susret sa starošću u budućnosti.

Željka Mudrović

Claude Levi-Strauss
Didier Eribon

IZBLIZA I IZDALEKA

Svjetlost, Sarajevo, 1989, 197. str.

Ne dešava se baš često da se u našim knjižarama pojavi neko antropološko djelo. Originalnih radova naših autora gotovo i da nema (čast izuzecima), a i prijevodi su zaista prava rijetkost. Problem je svakako institucionalne prirode. Apsurd je da u nas ne postoji niti jedan odsjek za socijalnu i kulturnu antropologiju (mali je izuzetak Sekcija za soc. antropologiju pri Slovenskom sociološkom društvu za koju se »izborio« veliki entuzijast — Stane Južnič). Zato knjiga »Izbliza i izdaleka« predstavlja iznenađenje, pogotovo ako se zna da je u originalu objavljena 1988, a već slijedeće godine prevedena, što je za jednu antropološku studiju na ovim prostorima najblaže rečeno neobično.